

УДК 341.1/8

КІРПАЧОВА М. О.,

студентка III курсу спеціальності «Міжнародне право»

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У КАНАДІ ТА ФРАНЦІЇ

Анотація. Стаття спрямована на проведення компаративного аналізу механізмів реалізації прав національних меншин у Канаді та Франції з установленням причинно-наслідкового зв'язку між історичними чинниками й сучасною політикою регулювання питання національних меншин у зазначених державах.

Ключові слова: нація, національні меншини, національна ідентичність, мультикультуралізм, мовна політика, етнічна самоідентифікація, статус громадянина.

Постановка проблеми. Проблема статусу національних меншин пов'язана з демографічними, економічними, соціальними, культурними чинниками, що продукують широкий спектр політичних наслідків. Ці фактори зумовлюють теоретичну й політико-практичну актуальність дослідження прав етнонаціональних груп і меншин у Канаді та Франції з подальшим проведенням їх порівняльного аналізу, оскільки, маючи тісний історичний зв'язок, зазначені держави обрали різні шляхи розвитку етнонаціональної політики.

До питання національних груп і меншин у Франції зверталися такі видатні дослідники, як Гюстав Лебон, С. Погам та І. Графмейєр, а до аналогічного питання в контексті канадських реалій – М. Любарт, Л. Хоффман і Дж. Хабермас. Компаративний аналіз історичного досвіду та сучасного механізму реалізації прав і свобод національних меншин у Канаді та Франції раніше не проводився.

Мета статті – висвітлення ролі й місця національних меншин у розвитку зазначених держав, аналіз форм їхньої участі в політичному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку становлення своєї державної історії Канада успадкувала від Франції як колонізатора одну з головних ідей Великої французької революції. Ідея ця звучить так: «Немає нації місця в нації». Французький психолог, соціолог, антрополог та історик Гюстав Лебон охарактеризував її так: «Можливо, найважливішою справою французької революції було те, що вона прискорила утворення

французької нації майже повним знищенням дрібних національностей: пікардійців, фламандців, бургундців, гасконців, провансальців тощо, між якими Франція була колись розділена. Потрібно, між тим, щоб об'єднання було повним, і саме тому, що до французького народу входить занадто багато рас, які мають занадто різні ідеї й почуття, вони стають жертвами розбрату, якого не знають більш однорідні народи, наприклад, англійці» [1, с. 215].

Що б не мав на увазі Г. Лебон, оскільки він хоча й був видатним ученим, але все ж таки етнічним французом і думку його важко сприймати об'єктивно, однак у процесі формування національної політики захисту прав національних меншин обидві держави – і Франція, і Канада – висновки з революційної ідеї зробили діаметрально протилежні.

Згадане гасло використане як принцип політичного трактування національної ідентичності, який Канада, на відміну від інших багатомовних держав, застосувала для вирішення комплексу економічних, соціально-статусних, культурних суперечностей між англоканадською і франкоканадською групами населення. З його допомогою з політичної риторики і практики національної розбудови виключалися етнічні параметри груп населення на користь єдиної загальнодержавної ідентичності поряд із визнанням і збереженням культурної багатоманітності. Висловлена думка, що білінгвізм, або політика двомовності, може сприяти досягненню національної згоди, усуненню гострих протиріч між англomовними та франкомовними спільнотами країни. Канадський мультикультуралізм був тим шляхом, який дав змогу розуміти Канаду не як «плавильний котел», а як країну культурно мозаїчну. Згодом такий принцип взаємодії держави з народом стосувався вже й представників інших етнічних груп населення країни, а також корінного населення, тобто північноамериканських індіанців, індіансько-європейських метисів і північноамериканських ескімосів (інуїтів) [2, с. 403].

Неоднорідність релігійного складу населення в Канаді толерується, особливо це помітно в галузі освіти. Поряд із католиками і протестантами тут представлені й інші світові національні релігії. Канада належить до країн із паралельною шкільною системою, де навчальні заклади з релігійною направленістю фінансуються на рівні зі світськими з одного й того ж бюджету на освіту. Більше ніж 2 млн. канадських школярів відвідують християнські школи, що становить більше ніж 40% від усього населення, яке отримує освіту, з них 90% навчаються в католицьких школах, а ще 10% ходять до протестантських. Мусульмани мають право навчати дітей у ісламських культурних центрах за державний кошт [2, с. 403].

На противагу Канаді, Франція використала лозунг Великої французької революції не як об'єднавчу ідею, а як ідею розмежування населення за національно-культурним принципом. Досить довгий час державною політикою була насильницька асиміляція, яка реалізувалася шляхом загальної обов'язкової освіти. Цей процес реалізувався в період з 1880-х – по 1960-ті роки.

Одним із його механізмів була заборона на вживання у школі регіональних мов. Кожного ранку першого з учнів, якого було схоплено зненацька за розмовами рідною мовою, вчитель «нагороджував» спеціальним знаком, що мав назву «корова». Від нього варто було позбавитися якнайшвидше, передавши комусь із товаришів, який також спілкувався місцевою говіркою. Наприкінці дня той, у кого опинилася «корова», піддавався покаранню. Деякі вчителі навіть заохочували учнів до виказування товаришів, паралельно навчаючи на уроках, що доносити ганебно. У ХХІ ст. мовна ситуація у Франції виглядає не надто позитивно, оскільки впродовж століть пригноблення у представників національних меншин сформувався комплекс меншовартості їх етнічних ознак (серед них і мови), спілкування національними мовами відбувається в основному в неофіційному середовищі. Державна ж мовна політика не зазнала суттєвих змін, а відкрите пригнічення права етнічних меншин на спілкування рідною мовою змінилося на замовчування прецедентів порушення цього права, що зовні виглядає як толерантність уряду та принцип невтручання в життя етнічних груп [3, с. 14].

Ставлення французького уряду до розмаїття релігійної належності громадян знову ж таки найяскравіше виявляється в освітній галузі. У Франції відсутнє державне фінансування ісламських релігійних шкіл, що практично виводить ісламську релігійну освіту, яка все одно існує в тій чи іншій формі, з-під контролю держави. Такий стан ґрунтується на законі 1925 року, який заборонив державне фінансування всіх релігійних організацій, що не мають культурних зв'язків із Францією, французькою історією та культурою. Отже, більшість релігійних організацій іммігрантів, багато з яких є мусульманами й не мають історичного зв'язку з Францією, не мають права на державні кошти. Державне фінансування отримують католики, протестанти, іудеї, але не мусульмани [4, с. 307].

Однак основним чином проблема сприйняття європейськими державами, а серед них і Францією, національних меншин корениться на законодавчому рівні, а складається вона з двох аспектів [5, с. 489].

По-перше, абсолютне заперечення етнічних меншин і, відповідно, їхніх особливих прав, що відрізняються від «класичних» прав людини. Етнічна належність, а також етнічна самоідентифікація меншин виключена із законодавства й політичного лексикону Франції. Як обґрунтування такої позиції висувається тезис, що визнання «особливих прав» національних меншин призводить до ескалації расизму й нерівності на етнічному підґрунті. Саме через зазначене Франція досі не приєдналася до Рамкової конвенції про захист прав національних меншин і до Європейської хартії про регіональні мови або мови меншин. Між тим де-факто представники національних меншин у Франції становлять не менше ніж 10% населення, але їх наявність не визнається, а, відповідно, їхні права не захищаються [5, с. 489].

По-друге, маніпуляція з переліком етносів, які офіційно визнаються національними меншинами з усіма наслідками, що випливають із Рамкової конвенції про захист прав національних меншин. У випадку Франції про-

сто відбувається маніпуляція зі статусом «громадянин Франції». У деяких європейських країнах, до яких належить і Франція, прийнята асиміляційна модель інтеграції іноземців. Ця модель дає змогу представнику будь-якого етносу чи релігії стати французом, якщо він відповідає суворо визначеним умовам натуралізації. Іншими словами, аби належати до французької нації, мешканцю Французької Республіки не обов'язково бути етнічним французом, але він повинен вільно говорити французькою, сприймати як свою французьку історію й культуру та відчувати свою невіддільну належність до Франції. Якщо називати речі своїми іменами, він повинен добровільно асимілюватися. Слово «добровільно» є ключовим у цьому контексті. Це не означає, що від нього вимагається забути свої витоки й рідну мову, але, пригадуючи ставлення французького уряду до викладання у школах мовами національних меншин, а також відсутність фінансування деяких релігійних і спеціальних приватних шкіл, заснованих представниками етнічних груп, ми розуміємо, що відсутність прямої заборони на використання рідних мов компенсується державними програмами з обмеження їх функціонування [5, с. 490].

До того ж у Франції немає Закону про расову рівноправність, не діє Комісія з расової рівноправності або подібний до неї орган. Французький уряд не виділяє фінансування для роботи державних або недержавних організацій, які б займалися проблемами національних меншин. Рідкісною практикою є участь представників етнонаціональних груп і меншин у функціонуванні урядових організацій [5, с. 490].

Натепер очевидно, що Франція не лише не займається підтримкою національно-релігійного розвитку, а й намагається насадити меншинам свою цивілізаційну модель поведінки, тобто, іншими словами, пропонує їм асиміляційну програму, яка передбачає, по суті, повну або часткову заміну ідентичності, поки більша частина представників національних меншин приймає цю програму, як це й відбувалося протягом усієї історії Старого Світу. У Франції приблизно 75% мусульман відчують себе «тією чи іншою мірою», «безумовно», французами, а вже після того представниками своєї релігії, свого народу або країни походження. Але 25% не згодні прийняти таку модель. Для них первинним є їхнє етнічне, релігійне й географічне походження. Це особливо помітно на прикладі вихідців із країн Азії та Африки. Адже багато хто з представників другого й навіть третього покоління імміграції із цих країн не лише не сприйняли цивілізаційну модель європейських держав, а й зробили вибір на користь ісламського фундаменталізму. Тут зачалася велика небезпека, оскільки такі процеси можуть призвести в близькому майбутньому до виникнення серйозного міжцивілізаційного протистояння в Європі [6, с. 123].

А на цьому етапі можна стверджувати, що процес гострого міжцивілізаційного протистояння в межах самої Франції вже розпочався. Соцопитування центру «PEW» ілюструють непрості взаємини Франції з мусульманським світом. Мусульмани зіштовхуються з дискримінацією на

французькому ринку праці, становлять непомірно високий відсоток серед ув'язнених. Країна також прийняла закони, які забороняють носіння одягу, що прикриває обличчя, а це крок, який створює перешкоду для носіння традиційного мусульманського жіночого одягу [6, с. 124].

У першій половині 2015 року у Франції зафіксовані акти вандалізму. Після терористичного акту проти редакції журналу Шарлі Ебдо осквернено 26 мечетей. Однак постраждали не лише мусульмани. У лютому 2015 року осквернено 300 могил на єврейському цвинтарі в Сарре-Уньон неподалік від Страсбурга, а також постраждали пам'ятники жертвам Холокосту в м. Ельбьоф на півночі країни. У 2014 році в країні зафіксовано 397 насильницьких злочинів проти особистості, з них 241 – антисемітського, 55 – ісламофобського, 101 – іншого характеру [7, с. 195].

Після страшного теракту у французькій Ніцці міністр внутрішніх справ Польці Маріуш Блащак заявив репортерам, що в усьому винна політика мультикультуралізму. «Чи зробили ми висновки з попередніх терактів у Парижі і Брюсселі? – спитав Блащак. – Це наслідки політики мультикультуралізму й політкоректності».

Звісно, було б неполіткоректно ігнорувати протилежний бік медалі мультикультуралізму. Попри застосування демократизму як головного важеля здійснення державної політики, Канада також свого часу зіштовхнулася з низкою національних проблем, які струснули всю конструкцію федерації [8, с. 76].

Перша з них – проблема франко-канадського націоналізму. У новітній історії Канади немає, мабуть, більш гострої проблеми. Вона почалася ще за утворення домініону в 1867 році, коли двонаціональний характер держави належно не був відображений у конституції країни. Порядки, що панували в Канаді, відводили франко-канадцям роль «другорядних» громадян, а провінції Квебек – роль свого роду економічного придатку до англомовних провінцій. Колоніальна влада надавала франкоканадцям виключно право скласти присягу на вірність монарху, а в разі відмови залишити країну. Національна й особливо економічна нерівність двох «націй-засновників» стала найбільш помітною в середині ХХ ст. Виявилося, що англоканадці займають ключові позиції в економіці країни та її соціальній ієрархії, рівень життя франкоканадців значно поступається середнім показникам у країні, їхні заробітки не можуть зрівнятися із заробітками квебекських англоканадців, рівень безробіття в цій провінції значно вищий, а рівень освіти й охорони здоров'я нижчий, ніж в англомовних провінціях [8, с. 78].

Упродовж 60–70-х рр. ХХ ст. потужною хвилею державу сколихнув франко-канадський націоналізм. До основних вимог націоналістів входили поширення застосування французької мови в англомовних провінціях, а також прийняття заходів задля створення канадської федерації, в якій комфортно почували б себе обидва елементи суспільства, як франкофони, так і англомовні громадяни. З іншого боку, новоутворені громадські організації на теренах Квебеку почали активно висувати ідею

відокремлення цієї провінції від Канади та заснування «суверенного Квебеку». У результаті такого роду сепаратистські ідеї призвели до виникнення терористичних організацій, а в 1970 р. навіть було введено тимчасовий воєнний стан. У 1982 р. Квебек єдиний із усіх провінцій Канади відмовився підписати нову конституцію, тим самим висловивши протест на відмову англоканадців визнати статус «особливого суспільства» за Квебеком. Після тривалих перемовин у 1987 р. всі десять провінцій Канади прийняли документ про визнання населення Квебеку «унікальним суспільством» на території Канади. Однак зазначений документ так і не був затверджений до передбаченого терміну, а саме до червня 1990 р., оскільки цьому перешкоджали деякі англоканадські провінції. Нову хвилю франко-канадського сепаратизму спровокувало те, що не набрав достатньої кількості голосів на загальнодержавному референдумі погоджений у 1992 р. проект конституційної реформи. Однак у 1994 р. на виборах у Національні збори Квебеку перемогла Квебекська партія, що виступала за його повний суверенітет. У жовтні 1995 р. було проведено референдум щодо остаточної незалежності провінції. З великою вірогідністю Канади в її сучасному вигляді могло б і не існувати, якби зазначений референдум пройшов успішно, оскільки в такому разі країна б розпалася на дві геополітично та економічно незалежні частини. Однак франкоканадські сепаратисти не здобули омріяної перемоги на референдумі, в результаті чого федеральною канадською владою прийнято рішення активізувати одночасно два напрями майбутньої політики: 1) проголосити Квебек «особливим співтовариством» і надати йому додаткові конституційні права; 2) звернутися до Верховного суду країни з метою отримання роз'яснення, чи має Квебек право на відділення від федерації в односторонньому порядку. Варто зазначити, що далеко не все франкофонне населення Квебеку жаждало отримати незалежність від Канади. Після поразки Квебекської партії на виборах 2003 р. й перемоги ліберальної партії, що виступає за збереження федерації, у 2006 р. тодішнім прем'єр-міністром висунуто пропозицію щодо проголошення Квебеку «нацією (державою) всередині єдиної Канади» [9, с. 35].

Другою гострою національною проблемою Канади є проблема самовизначення корінних народів, які останнім часом активізували боротьбу за свої права і свободи. Одним із пояснень такого феномена може слугувати урбанізація великої кількості представників корінних народів у зв'язку з переорієнтацією з мисливського господарства на роботу за наймом. Зокрема, туземці були зацікавлені в унесенні конкретних поправок до конституції Канади, які б гарантували їхнє право на самовизначення, що призвело до внесення в 1993 р. до Конституційного акта положень про невід'ємне право корінних народів країни на самоврядування в складі Канади. У 1999 р. це право реалізоване шляхом заснування тринадцятого суб'єкта федерації під назвою Нунавут, де створені законодавча асамблея, виконавчий кабінет і суд [9, с. 35].

Третю значну проблему являє собою зарубіжна імміграція, ліберальним ставленням до якої завжди відзначалася Канада. Однак, на противагу показникам минулого століття, нині в складі іммігрантів (щорічно близько 200 тис. чоловік) налічується лише 19% вихідців із Європи, тоді як на вихідців з Азії припадає 57%, Латинської Америки – 13%, Африки – 7% (решта – із США) [9, с. 35].

Порівняно з колишніми традиціями неєвропейських іммігрантів вести відносно усамітнений спосіб життя в межах своїх міських ареалів, сучасне покоління надає перевагу вільному розселенню по всій території країни. Саме цим пояснюється те, що з 1960-х рр. триває наростання нетерпимості до «чужорідних» іммігрантів, а також утворення організацій із расистськими тенденціями [9, с. 35].

Однак ми спостерігаємо, що в пошуках засобів до врегулювання всіх трьох національних проблем канадський уряд першочергово вдосконалював державну законодавчо-правову базу. У першому випадку Квебек набув юридичного статусу «нації (держави) всередині єдиної Канади»; у другому – через уведення до Конституційного акта відповідного положення реалізовано право корінних народів країни на самоврядування в складі Канади; у третьому – права іммігрантів захищаються вже чинними нормативно-правовими актами та органами в рамках політики мультикультуралізму, такими як Акт Канади про багатокультурність, який сприяє повній і рівноправній участі народів будь-якого походження в канадському суспільстві, а також інтеграції осіб і громад різного походження; Директорат з мультикультуралізму (Multicultural Directorate), діяльність якого спрямована на підтримку різноманіття рас, культурної спадщини, етносів, релігій, гарантування рівності чоловіків і жінок; Закон «Про канадську багатокультурність» (1988 р.), а також низка місцевих законів і міжнародних угод. Нарешті, основні закони Канади (Конституція Канади (1982 р.), Закон «Про права людини в Канаді» (1977 р.) виступають на користь інтересів кожного громадянина незалежно від його етнічного походження [9, с. 35].

Висновки. Серед основних проблем у сфері захисту прав етнонаціональних меншин і спільнот є досить складна ситуація щодо реального впровадження виправданої в багатьох державах із поліетнічним складом населення політики багатокультурності на національному рівні. Головним чином така політика орієнтована на забезпечення належного розвитку національних меншин і реалізації їхніх прав і свобод, як це відбувається в Канаді в рамках політики багатокультурності.

Прихильність Франції до моделі національної інтеграції можна пояснити лише вірою в те, що високий рівень централізації політичної, економічної й культурної систем держави ще може зберігати певний асиміляційний потенціал французької культури та французької ідентичності. Відповідно до цього Франція виявилася закритою для ідей етнічної внутрішньодержавної рівності. Відмовляючись від етнічної ідеології й розвиваючи універсалістські форми спільного життя, вона стала такою, що

не здатна сприймати зміни, які відбуваються в глибинах ліберального суспільства.

Упродовж усієї історії свого існування Франція являла собою завоювальника та колонізатора. Канада ж була її колонією й певною мірою послуговувалася французьким досвідом організації державної влади. Однак територія Канади, що сформувалася в результаті злиття представників двох етносів – французького та англійського, за сферами впливу завжди була поділена між Францією й Великобританією. Можливо, саме цей факт допоміг новоутвореній державі зберегти баланс під впливом матрімоній і розпочати рух у власному напрямі розвитку. Правова система Канади тяжіє до англосаксонського права, однак Квебек залишається вірним традиціям романо-германського або кодифікованого права. Це пов'язано з історією провінції, яка колись знаходилася під французьким протекторатом, а зараз входить до складу країни, де переважає англосаксонське право. Як писав правознавець Рене Давид, у Квебеку діє змішане право, що зберегло значною мірою свою належність до романо-германської системи. Однак на світанку канадської держави провідними й мотивуючими лозунгами новоутвореного канадського уряду були ідеї Великої французької революції, а саме: «Свобода, рівність, братерство» і «Немає нації місця в нації».

Отже, якщо вважати зазначені лозунги спільною точкою відрхунку в історії Французької Республіки й Канади, то щодо питання прав національних меншин та етнонаціональних груп Франція продемонструвала історично низхідний напрям розвитку, а Канада – висхідний.

Розглядаючи обидві держави як самостійних учасників міжнародних відносин, варто відзначити, що в сучасних умовах глобалізації, коли стираються як географічні, так й інформаційні кордони, кожен учасник міжнародних відносин зобов'язаний керуватися основними природними правами людини у вирішенні будь-яких національних, інтернаціональних і міжетнічних конфліктів, оскільки саме для цього держава й існує.

Питання запровадження політики мультикультуралізму на державному рівні у Франції залишається відкритим і вимагає ретельного дослідження з метою врегулювання проблемних аспектів цього процесу, підготовки відповідної законодавчої бази, а головне, забезпечення політичної волі Французького Уряду та волі Французького Народу на такого роду зміни. З іншого боку, розвиток політики багатокультурності в Канаді також потребує вдосконалення й постійного оновлення правового підґрунтя задля збереження соціального балансу між представниками основного населення та національних меншин. Окреслене коло питань залишає широку перспективу для майбутніх досліджень у вказаній темі.

Література:

1. Лебон Г. Психология народов и масс. Санкт-Петербург: Макет, 1995. 311 с.
2. Нудненко Л.А. Конституционное право: учебник для СПО. Москва: Юрайт, 2016. 472 с.

3. Куропятник А.И. Иммиграция и национальное общество: Франция. Москва, 2000. 25 с.
4. Акстон Л. Принцип национального самоопределения. Нации и национализм: монография / Б. Андерсон, Лорд Акстон, О. Бауэр и др. Москва: Праксис, 2002. 416 с.
5. Конституционное право зарубежных стран: учебник для вузов / под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М.В. Баглая, д. ю. н., проф. Ю.И. Лейбо и д. ю. н., проф. Л.М. Энтина. Москва: Норма, 2013. 832 с.
6. Сенюшкіна Т. Права національних меншин та етнічні конфлікти. Вісник Української Академії державного управління. 2003. № 1. С. 120–129.
7. Потемкина О.Ю., Грацианская Н.Н. Основные тенденции современных миграционных процессов в Западной Европе: проблемы политики и этносоциальной адаптации. Этнические проблемы и политика государств Европы: монография / М.Ю. Мартынова, Н.Н. Грацианская. Москва: Старый Сад, 2015. С. 193–235.
8. Богатирець В.В. Концептуальні підходи до дослідження канадського федералізму. Історико-політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. статей. Чернівці: Рута, 2006. С. 74–79.
9. Комкова Є.Г. Квебекці визнані нацією, Квебекська проблема залишається невирішеною (рецензія на монографію В.А. Коленеко «Французька Канада в минулому і сьогодні»). США і Канада: економіка, політика, культура. 2007. № 11. С. 35.

Кирпачева М. А. Сравнительный анализ механизма реализации прав национальных меньшинств в Канаде и Франции

Аннотация. Статья направлена на проведение компаративного анализа механизмов реализации прав национальных меньшинств в Канаде и Франции с установлением причинно-следственной связи между историческими факторами и современной политикой регулирования вопроса национальных меньшинств в указанных государствах.

Ключевые слова: нация, национальные меньшинства, национальная идентичность, мультикультурализм, языковая политика, этническая самоидентификация, статус гражданина.

Kirpachova M. Comparative analysis of the mechanism for realization of national minority rights in Canada and France

Summary. This article aims at conducting comparative analysis of mechanism for the realization of national minority rights in Canada and France by means of establishing a causal link between historical factors and the current Canadian and French policy that regulates national minority issues. Besides, the article deals with pros and cons of the abovementioned mechanism, emphasizing its problematic aspects connected to demographic, social, cultural and personal factors that result in a wide range of political implications. The strong historical connection existing between France and Canada (reference to former status of “New France” as a French colony), however, didn't predetermine invention of common scenario for resolving the ethnic conflicts. Despite the fact that the two countries used the same motto “Freedom, equality, fraternity” while organizing their governmental power, the sensitive issues of ethnic self-awareness within sovereign state have arisen in front of the both Canadian and French societies. After a long period of

law and state formation the two countries achieved strikingly different results that greatly affect the reputation of Canada and France on the world stage. Proceeding from the lessons of the past and the challenges of the present, the author of the article highlights the necessity to emulate the positive experience of solving the national minority issue.

Key words: nation, national minority, national identity, multiculturalism, language policy, ethnic self-identification, status of a citizen.